

Papp Gábor György

LÉTEZHETIK-E KIMONDOTT NEMZETI STÍLUS?

1915-ben Otto Wagnert, a modern közép-európai építészet iskolateremtő mesterét felkérték, ossza meg magyar kollégáival, miként vélekedik a modern építészet feladatairól, ezen belül mi a véleménye a nemzeti jellegű építészet lehetőségének kérdéséről. Az idős osztrák építész levélben válaszolt, írása a kor elsőrangú budapesti szaklapjában, a *Vállalkozók Lapjában* jelent meg. Válaszában az építészet elsődleges feladatának a célszerűséget, hasznosságot és racionalitást jelölte meg. Véleménye szerint a nemzeti jelleg keresése a modern nagyvárosi építészet által megoldandó feladatok felől nézve szükségtelen, hibás, mi több irreleváns. Nem meglepő módon a hazai építész szakma meglehetősen hevesen reagált az írás kontroverzális hangvételére. A Wagner szöveg nyomán a szakmán belül bizonyos mértékű polarizálódás volt megfigyelhető, mely hatással volt a következő évek-évtizedek építészeti szcénájának alakulására is.

Írásomban a cikket és az azt követő vitát különböző szempontokból vizsgálom. Egyrészt az érdekel, hol helyezhető el Wagner írása korábbi szövegeinek kontextusában. Másrészt arra keresem a választ, hogy a pesti építész társadalom számára mit jelentett a bécsi mester munkássága és személye, nézetei mennyiben voltak ismertek az akkori Magyarországon? Ezen túlmenően célom az is, hogy megmutassam, a nemzeti építészet keresésének hazai történetében hol helyezkedik el a Wagner írása körül kialakult polémia. Vagyis mennyiben érhetők tetten a vitában artikulálódó véleményekben a 19. század közepéig visszakövethető történet különböző fázisai, irányai. És nem utolsósorban azt is figyelemre érdemesnek tartom, hogy a nemzeti építészet ideájának 1915-ös felélesztése mennyiben volt hatással a 'modern' vs. 'nemzeti/történeti' fogalmi köré szerveződő építészeti kánonra a következő évtizedekben.¹

Nézzük először magát a szöveget. Ebben az építész a következőket írja:

„A magyar építészet régi orgánumának, a *Vállalkozók Lapjának* harmincötödik

¹ Üdvözlét a magyar építőművészeknek. A *Vállalkozók Lapja* számára német nyelven eredetiben írta Wagner Ottó építőművész, a bécsi Képzőművészeti Akadémia tanára, az Osztrák Képzőművészek Egyesületének elnöke. *Vállalkozók Lapja*, 1915. december 22. (51. sz.) 1. – Wagner levelével és az azt követő vitával érdemben először Ferkai András foglalkozott (Nemzeti építészeti a polgári sajtó tükrében I. 1920–1930. *Építés-Építészettudomány*, 20. 1989. 332–336.) Azonban míg számára a vita a két világháború közti építészetben megjelenő nemzeti irányzatok kiindulópontjaként szolgált, addig az én szándékom az volt, hogy a 20. század e fontos építészeti polémiját a historizmus nemzeti építészet fogalmából kiindulva a 19. századi gondolkodásmód tágabb perspektívájába helyezve mutassam be.

Karácsonyán örömmel engedek a szerkesztőség kérésének, hogy hangot adjak az osztrák építőművészek érzéseinek és gondolatainak. [...] A magyar építőművészek műveinek sajátos nemzeti vonásaként bizonyos frissességet, majdnem azt lehetne mondani, bátorságot jelölhetünk meg.

[...] Az építőművészeti alkotások, melyeket Budapesten láttunk, előtérbe helyezi a kérdést: lesz-e és lehetséges-e művészi különbség magyar és osztrák építőművészet közt? Lehetséges-e egy nemzeti művészi kifejezőmód, egy nemzeti stílus? [...] Ha nemzeti művészeti törekvésekről beszélünk, elsősorban a nagyvárosok, mint kultúr-központok jönnek tekintetbe.

Egy kultúrállam stílusa, tehát fővárosának stílusa függ klímájától, a rendelkezésre álló [...] építőanyagoktól, az alapértékektől, a nagyvárosokban élő lakosság életmódjától, az államhatalomtól és a népjóléttól, melyek a nagyvárosokban természet-szerűleg jellegzetesen jutnak kifejezésre, végül a nagyvárosokban meglévő művészi képességektől. [...]

Már ebből is következtethető, hogy az építészeti alkotások művészi kifejezésének az összes kulturcentrumokban hasonlónak kell lennie, hiszen az életmód s az állami berendezkedés mindenütt csaknem azonos. Ha méltányoljuk ezt az érvet, fel kell ébrednie bennünk a gondolatnak, hogy kimondott nemzeti stílus nem létezhetik. Ehhez járul további fontos érvnek a közlekedési eszközök azonossága és folytonos szaporodása, továbbá az összes államok azon törekvése, hogy a művelődésben ugyanolyan, vagy magasabb fokot érjenek el. A szükségességi és gazdasági elv mindent, ami nem felel meg intencióinak, eltakarít érvényesülése útjából. [...] A művészet – mint már többször említettem – van az emberekért, nem az emberek a művészetért. Ha a művészet ebből az elvből indul ki, érthető nyelven fog szólni az emberiséghez, inkább, mint valaha, művészi szempontból elvetendőnek kell tehát találnunk azt az irányzatot, amely korunk alkotásainak művészi kifejezését *elmúlt idők stílformáinak álarzával* [P.G.Gy.] akarja elleplezi. E felfogás alapján állva természetesen hibásnak, sőt lehetetlennek kell tekintenünk minden olyan törekvést, amely egy nemzeti stílust akar megteremteni. Művészi erkölcsünk vissza fog tartani a természetellenes alkotásoktól.

Amikor a Magyar Építőművészek Szövetsége meghívására Budapesten időztünk, úgy találtuk, hogy művészeti törekvéseik e kívánatos irányban haladnak és ezért fejeztük ki osztatlan dicséretünket. A magyar építészek, miként mi, helyes úton vannak. [...]"

Wagner Magyarországon is ismert írásainak fényében érdemes feltenni azt a kérdést, mi volt a szándéka a *Vállalkozók Lapja* szerkesztőségének, név szerint Komor Marcellnek 1915-ben az idős mester megszólaltatásával. Ennek megválaszolásához látnunk kell, hogy a korabeli Magyarországon milyen mértékben voltak ismertek Wagner nézetei és az építész társadalomnak mely része rezonált leginkább azokra.

A bécsi építész íásaiban a modern építészet kérdései kapcsán többször érintette a nemzeti kérdéskörét. 1900 körül őt is, mint kortársait az egyedi művészi megnyilatkozás formái foglalkoztatták. Evvel összefüggésben szólt a helyi jellegről tudomást nem vevő historizáló szemléletmód meghaladásának szükségességéről. Ez utóbbi illusztrálására legtöbbször a bécsi parlament előtt álló Pallas Athene szobor anakro-

nizmusát hozta fel példának. Wagner számára a modern művészet ekkor egyaránt jelentette a neostílusoktól való elfordulást („Nicht um Stilarchitektur sondern um Baukunst handelt es sich”) és a sajátos, helyi, lokális művészetet („wir marschieren [...] an der Spitze aller Kulturvölker mit: Unserer Kunst”).² Az egyedinek, a művészi ihletnek a heimisch-sel, a genius loci gondolatával való összekapcsolása ugyanakkor nem független Gottfried Semper 19. század közepén megfogalmazott ornamentika-elméletétől sem.³ Semperre Wagner több írásában is, mint kora legnagyobb építészére hivatkozik.⁴

Wagner a modern építészet és általában az építészet feladatát abban látta, hogy az saját korát a lehető leghitelesebben kifejezze. A mindenkori jelen változásai, az új szerkezetek, új anyagok, új feladatok nyomán, mint mondta, szükségszerűen új, korszerű stílusok jönnek létre. Ebből következően a jelen művészete is meg kell, hogy találja azokat a formákat, melyek képességeinek és életmódjának legjobban megfelelnek („die unserem Können, unserem Tun und Lassen entsprechen”).⁵

Az 1910-es évek elejére Wagnernál a célszerűség és korszerűség fogalmai által körülírt rendszerben a helyi jellegzetességeknek, lokális változatoknak egyre kisebb jelentőség jutott. „Ami nem felel meg rendeltetésének, nem lehet szép. [...] „A különböző országok építőművészei eltérő módon és mértékben használnak fel formákat a genius loci kifejezésére. Ezért például logikus, hogy a délnémetek, az északnémetek, a franciák, a britek, az olaszok stb. szépségideáljai eltérnek egymástól, sőt a helyes kifejezőmód keresése során a kompozíciónak el kell jutnia addig, hogy a helyet, az időt és a divatot mindig megfelelő módon hangsúlyozza. [...] A fent jelzett, kompozíciót befolyásoló tényezők lehetőleg pontos figyelembe vételének világosan ki kell fejeződnie az alkotásban, mert éppen ezáltal jönnek létre a tárgy művészi kifejezésének különbségei, amelyek megfelelnek a hely szellemének. S bizonyára csak ezen a természetes úton lehet a nemzeti elemet is beleszőni a művészetbe. A civilizált országok népeinek kifejezés- és életmódjában mutatkozó hasonlóság folytán ezek a különbségek sohasem lesznek nagyok; elsősorban a hoz-

² Otto Wagner: *Unsere Kunst*, kézirat (1903). Wiener Stadtbibliothek, I.N. 194.895. – közölve: Otto Antonia Graf: *Otto Wagner. Das Werk des Architekten*. I-II. Wien-Graz, 1985. II.: 451–454. – magyar fordításban: Otto Wagner: *Írások, tervek, épületek*. Ford. Kerékgyártó Béla. Budapest, 2012. 214–216.

³ Gottfried Semper: *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*. I-II. Frankfurt am Main-München, 1860–1863. Semper ornamentika-elméletéről ld.: Rebecca Houze: *Textiles, Fashion, and Design Reform in Austria-Hungary Before the First World War*. Farnham-Burlington, 2015. 46., 55–57., 120.; uő.: *Hungarian Nationalism, Gottfried Semper, and the Budapest Museum of Applied Art. Studies in the Decorative Arts*, 16. 2009. 7–38.

⁴ Otto Wagner: *Moderne Architektur*, 1896. 54–55. – közölve: Graf 1985. i. m. I.: 275–276); Otto Wagner: *Großstadt*, 1911. 24. – közölve: Graf 1985. i. m. II.: 646. Wagner Semper-reflexióihoz ld. többek között: Otto Wagner, *Reflections on the Raiment of Modernity*. Ed. Henry Francis Mallgrave. Santa Monica, CA, 1993. 161.

⁵ Graf 1985. i. m. I.: 270.

záférhető anyagok és a klimatikus viszonyok folytán jönnek létre. A jelzett okokból értelmetlen dolog mereven ragaszkodni bizonyos, épülettípusokkal, vagy népcsoportokkal összekapcsolt történelmi stílusokhoz, mint ahogy például bennünket, németeket, jöllehet éppen csak az elnevezés okán, az „önémet” stílus évekkel ezelőtt annyira felvillanyozott.”⁶

Wagner személye nem véletlenül a Lechner Ödön körül csoportosuló építészek számára vált fontossá, bizonyos mértékig egy második viszonyítási ponttá. Az a kör az osztrák mestert a historikus szemlélettel való szakítás, a modernizmus, őszinteség, jövőbe mutató törekvések szempontjából Lechner bécsi pandant-jának tekintette. Nem meglepő, hogy a magyarországi Wagner-recepció először ebben a körben jelent meg.

Gerő Ödön 1902-ben cikket írt az újonnan épült bécsi Postatakarékpénztárról.⁷ 1911-ben Wagner és Lechner életművükért aranyérmet kaptak a Római Nemzetközi Építészeti Kiállításon. 1911. december 7. és 10. között Wagner a Gesellschaft Österreichischen Architekten képviselőjében, Gustav Klimt, Joseph Hoffmann társaságában a Magyar Építőművészek Szövetsége meghívására Budapestre látogatott.⁸ Valószínűleg abból az alkalomból íródott Vágó Józsefnek a két mestert magasztaló írása.⁹ Ugyanekkor előadást tartott az építészeti tevékenység minőségéről.¹⁰ A látogatásról az a Relle Pál, építész, újságíró, színházi kritikus is beszámolt,¹¹ aki (Pásztor Mihály újságíróval közösen) a következő évben Wagner *Großstadt* c. írásával¹² rokon szemléletű könyvecskét adott ki.¹³ A Lechner-követők körében azért volt nagy jelentősége ennek a látogatásnak, mert ebben a mellőzött mester itthoni elismeréséhez vezető út fontos eseményét látták. Wagner látogatásán túl a bécsi építész személye sokak számára a lechneri építészeti, vagy általánosabban a modern építészeti szemlélet hazai meghonosítása szempontjából bírt jelentőséggel.

A *Vállalkozók Lapját* szerkesztő Lechner-tanítvány Komor Marcell is valami ilyesféle szándékkal adott helyet az osztrák építészek doyenje nézeteinek.

Érdemes közelebbről megnéznünk, hogy a levél nyomán feltámadt intenzív diskusszióban a nemzeti építészetéről szóló írások mely 19. századi szellemi irány-

⁶ Otto Wagner: *Baukunst unserer Zeit*. Wien, 1914. (korábbi kiadásai: 1896, 1898, 1902) – magyar fordításban: Wagner 2012. i. m. 110–191. – különösen: 138.

⁷ Gerő Ödön: A Postatakarékpénztár háza. *Művészet*, 1. 1902. 41–55.

⁸ Ugyanekkor a Magyar Mérnök és Építész-Egylet dísztagsági címét is megkapta.

⁹ Vágó József: Wagner és Lechner. *A Ház*, 4. 1911. no. 9/10. 365–366.

¹⁰ A 'Die Qualität des Baukünstlers.' c. előadást először ugyanez év februárjában Bécsben mondta el először. Id. erről: Graf 1985. i. m. II.: 651–657.; Hans H. Aurenhammer: Max Dvořák und die moderne Architektur. Bemerkungen zum Vortrag 'Die letzte Renaissance' (1912). *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, 50. 1997. 23–40.

¹¹ Relle Pál: Wagner és Lechner. Bécsi művészek látogatása Budapesten. *Világ*, 2. 1911. 290. sz. 9–10.

¹² A szöveg 1910-ben a Columbia Universityn tartott előadás alapján készült, melyre az egyetem építész professzora, Alfred Dwight Foster Hamlin kérte fel Wagnert. Az előadás 1911-ben jelent meg nyomtatásban Bécsben. Ld.: Graf 1985. II. 641–647.

¹³ Relle Pál – Pásztor Mihály: *A mi városunk*. Budapest, 1913.

zatokhoz és azoknak a nemzeti művészet ideáját érintő nézeteihez tértek vissza. Ehhez pedig szükséges áttekintenünk a nemzeti identitást és nemzeti művészetet érintő elképzeléseket és azok változásait.

A nemzeti művészetről való beszéd 19. századi közép-európai nemzetállamok identitásról szóló diskurzusainak folyamatosan része volt.

A század első felében a nemzeti jellegre, mint az univerzalist magába foglaló speciálisra tekintettek. Ennek a virtuális, nemzeti közösségnek a kiválasztott tagjai a maguk egyedisége, tehetsége, különlegessége és eredetisége révén váltak az egyetemes művészet képviselőivé.

A *nemzeti* fogalmának század közepe utáni megváltozása együtt járt a történetiség előtérbe kerülésével. Ez a változás két következménnyel járt. Egyrészt az *egyetemes* és a *nemzeti* addig egymást kiegészítő fogalmi egymást kizáró jelentést tartalmat kaptak. Másrészt ekkortól a *nemzeti művészet* keresése és megteremtése kapcsán a műalkotások esztétikumánál azok történeti (forrás) értéke előrébb valóvá vált. Ami fontossá vált a *nemzeti* szemszögéből, partikuláris maradt az *egyetemes* felől látva. Hasonlóképpen a nemzeti művészet számára fontos alkotásokban nem a művészet örök, univerzális értékeit, hanem a nemzeti múlt „szellemét” keresték. Ebben a nézetben a nemzeti jelleget a helyi hagyományok, történelem és a klimatikus viszonyok határozták meg. Olyan szempontok, melyekben Herder nemzetfogalmának kritériumai köszöntek vissza. A nemzeti művészet történeti gyökereinek keresése a nemzeti múlt szisztematikus (és tudománysszakok szerint felosztott) feltárásának kontextusába illeszkedett. Ebből következően a nemzeti építészeti fogalmának meghatározásáról szóló írások és megteremtésére irányuló törekvések a történeti építészeti stílusokban, illetve történeti épületekben vélték megtalálni egy megteremtendő nemzeti építészeti forrásait. Ezekkel a törekvésekkel részben párhuzamosan, a 19. század utolsó harmadában olyan irányzatok is megjelentek, melyek a nemzeti művészet ihlető forrását nem a közös történelem relikviáiban és a különböző, az egyes emlékekhez köthető történelmi stílusokban vélték megtalálni. Ehelyett a helyhez, lokális tradícióhoz kapcsolódó, de az időben kevésbé változó, ezáltal a közösség saját hagyományait erősebben őrző forrásokat kerestek. Ezt az ahistorikumot jelenítette meg a népművészet, mely egyfajta ősi, „változatlan” tradíciót közvetített. Ily módon a népművészet a 19. század utolsó harmadában alkalmassá vált arra, hogy a sajátos nemzeti építészeti(ek) megteremtéséhez ihletet adjon. Olyanokhoz, melyek a historizmus szemléletétől elszakadva az új építészeti ideákat a modern építészet kérdéseivel is összhangba hozzák.

Ennek a szemléletmódnak az elterjedésében különösen fontos szerepet játszott Gottfried Sempernek a darwini evolúció-elmélettől megérintett ornamentika-kutatása (*Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten oder die praktische Aesthetik*, 1860). Semper az ornamentika fejlődéstana kapcsán azt állította, hogy létezett egy eredeti ősi állapot, amely legmagasabb fokán jutott el a helyi építészet és kézművesség sajátosságai következtében az egyes népeknél az egymástól eltérő nemzeti változatokhoz.

Közép-Európa különböző népeinek önképzési folyamatát egymás mellé helyezve látható, hogy a népművészet, mint forrás és mintakép felé fordulás is párhuzamosan zajlott le a litván, lengyel területektől (Zakopane-stílus), Csehországon (ld. Pavel Janák és Dušan Jurkovič munkásságát) át a magyar, a román, a boszniai szerb városokig.¹⁴

A Wagner levél tehát a *Vállalkozók Lapja* 1915. évi 51. számában jelent meg, ahogy ugyanabban a számban közölték Róbert Oszkár beszámolóját Otto Wagner-nél tett látogatásáról. Komor fent vázolt szándéka, hogy Wagner nézeteivel a Lechner-kör hazai helyzetét erősítse meg, azonban nem úgy valósult meg, ahogy tervezte. A levél hangvétele valószínűleg erősebb, kategorikusabb lett, mint várták: Komor nem is készült a levélhez fűzendő szerkesztői magyarázattal. A megjelenést követően azonban már szükségét érezte egy kontextualizáló kommentárnak.¹⁵ Utólagos értelmezése az osztrák mester és Lechner párbaállításáról szóló írások sorába illeszkedik. A kánonképzés szándéka mellett Komor Wagner munkásságának jellegzetességeit és nem mellesleg bécsies vonásait elemezte. Ez utóbbi is mutatja, hogy Komor számára az osztrák mester, mint Lechner bécsi pandantja, és nem mint a modern városépítészet úttörő figurája jelentett mintát.

A tekintélyes osztrák építész személye és impulzív nézetei közti feszültség azonban, mint látni fogjuk, nem csak a kortársai között az egyik legreflektáltabb gondolkodású építész, Komor Marcell számára jelentett problémát. Az övénel jóval hevesebb kritikával illette Wagner nézeteit egy névtelen szerző már a lap 1916. 2. számában.¹⁶

„...Wagner... és a többi bécsi nagy művészek... hasonlóképpen megcsinálták a maguk formanyelvét, de nem tudták, vagy elfelejtették megírni annak nyelvtanát...

Wagner önkéntelenül is megcsinálta a maga stílusát, a maga világnyelvét, azt szeretné, hogy az egész világ ezen a nyelven beszéljen...

Magyar építőművészek, senkiért e világon el ne hagyjátok a magyar nemzeti stílus felé való törekvéseiteket!”

Mint látható, az írás szerzője a modern építészetet – melyet Wagner a *nemzeti* keresésének hiábavalóságával állít szembe – az osztrák mester saját stílusának tekinti, amit más népekre akar ráerőltetni. Az a tény, hogy modern építészet általános problémáit egyéni építész nyelv részeként aposztrofálja, még nem jelenti azt, hogy

¹⁴ David Crowley: Finding Poland in the Margins: The Case of the Zakopane Style. *Journal of Design History*, 14. 2001. 105–116.; David Crowley: Zakopane Style – National Style. *Autoportret*, 3. 2010. 32–39.; Marta Filipová, National treasure or a redundant relic: the roles of the vernacular in Czech art. *RIHA Journal* 0066 (26 February 2013), par. 29–40. (<http://www.riha-journal.org/articles/2013/2013-jan-mar/filipova-national-treasure-or-a-redundant-relic> [2017. október 25.]); Diana Reynolds Cordileone: Inventing Traditions in Bosnia. The Carpet Factory in Sarajevo 1878–1918. *Wechsel/Wirkungen. Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds. Clements Ruthner et al. New York, 2015. 185–208.

¹⁵ Ezrey [Komor Marcell]: Üdv Wagner Ottonak. *Vállalkozók Lapja*, 1916. január 5. (1. sz.) 3–4.

¹⁶ Sz. n.: Nemzeti stílus. *Vállalkozók Lapja*, 1916. január 12. (2. sz.) 5.

a modernizmus fogalma a korabeli magyarországi építészetben ne lett volna ismert. Használta azt az a hivatalos építészeti irányzat is, melynek nézeteit Komor némiképp módosítani szerette volna. A fogalom általánosan elfogadott 20. század eleji értelmezése modern anyagoknak historikus köntösbe bújtatott épületeken történő alkalmazását jelentette. Érthető, ha a modern építészet alapvetőbb, városépítészeti léptékű megközelítését inkább elutasították.

Egy a lapban február közepén megjelent másik írás már nemcsak az univerzális építészet wagneri teóriáját veti el, hanem a hazai modern építészet apostola, Lechner törekvéseit és a kortárs építészetre gyakorolt hatását is marginalizálja.¹⁷ „Az új magyar stílusnak – ha egyáltalán konkrétan szó lehet már róla – [...] évszázados tradíciói nincsenek. Múltja mindössze alig több mint egy név, Lechner Ödöné. De jövője még lehet.

[...] A magyar építőművész nem osztja Wagner felfogását, mely szerint az összes kulturközpontokban egyformán az öltözködés, tehát legyen egyforma, internacionális az építkezés stílje is [...] Először is lelket kell belevinni a magyar stílibe. Ezt a lelket pedig sem Wagner kozmopolita uniformisában, sem Salten idejétmúlt díszmagyarjában nem lehet megjeleníteni. Az új idők... modern magyar művészete [...] csakis önmagából... merítheti legsajátosab kifejezési formáit. A kérdés csak az, sikerül-e azokat megteremtenie?”

Volt még egy oka annak, hogy a nemzeti szempontot elvető Wagner nézetei nem találtak itthon sikerre. Ez a háború nacionalista érzéseket erősítő hatása. Erről szól ifj Gonda Béla írása a lap márciusi számában.¹⁸ Mint írja: „A művészetben... az eredeti, hamisítatlan nemzeti értéket keressük, azt a formanyelvet, mely a mi magyar lelki és érzésvilágunknak épp olyan hű kifejezője legyen, mintahogy katonáink türése, szenvedése, bátorsága, eredeti formanyelve sőt stílusa a magyar egyéni jellemnek.” Mint írja, a háború közepette érzik az emberek a magyar stílus létjogosultságát. Az építészek feladata tehát a közönség nemzeti irányú esztétikai nevelésén keresztül ezt a viszonyt tudatos (értelmi) szintre emelni.

Ez a háború generálta nemzeti narratíva az országvesztést követően felerősödött: az egykor volt történelmi nagyságot idéző épületek és azok idézetei az ismerősség érzetét hívták elő. Az ily módon megteremtett és gondosan építgetett nemzeti dicsőség emlékeiként pedig a vágyott múlt visszatértének reményét sugallták.

Ilyen körülmények között nem kellett sokáig várni, hogy a Magyar Mérnök és Építész-Egylet, a magyarországi építészek hivatalos szervezete is reagáljon a nemzeti versus internacionalista problémájára. A szervezet május 15-i ülésén élénk vita támadt a kérdésről. Az 1860-as évek óta nem volt Magyarországon építészeti kérdés, mely hivatalos körök által moderált keretek között ilyen heves reakciókat váltott

¹⁷ Budapest díszmagyart hord kötestén? Salten Felix építészetünkről. *Vállalkozók Lapja*, 1916. február 16. (7. sz.) 4.

¹⁸ ifj. Gonda Béla: A magyar stílus és a közönség. *Vállalkozók Lapja*, 1916. március 8. (10. sz.) 4-5.; és 1916. március 15. (11. sz.) 5.

volna ki. Ha drámaian akarnánk fogalmazni, mondhatnánk, a történetiség hívei csaptak össze az építészet kérdéseit funkcionista szemszögből megközelítő nézetek követőivel. A vitában, melyen Kertész K. Róbert építész, minisztériumi képviselő, később államtitkár, a hazai építészeti közélet befolyásos alakja elnökölt, a szakma ismert szereplői szólaltak fel. Köztük Nagy Virgil, a Műegyetem tanára, a Lechner követő Bálint Zoltán építész, Lechner Jenő, konzervatív építészeti író és építész. A vitáról történt híradással együtt Komor Marcell, összhangban januári írásának megközelítésével és reflektálva az építészeti szcéná hangulatára, utólag értelmezve saját lapjának célját, a levél közlése kapcsán a szakmai vitát generáló szándékot hangsúlyozta, mellyel az elmúlt években „a nemzeti építészettel kapcsolatos lethargikus közönyt” akarták felrázni. Az egyleti vitán az látszott, hogy a részt vevő építészeknek csak egy része (Bálint Zoltán, Nagy Virgil, Pecz Samu) tartotta szükségesnek az ily módon artikulálódó és hivatalos keretek közé terelődött vita folytatását. Nagy Virgil az építészhallgatónak a hazai történeti épületállománnyal való alaposabb megismerkedés céljából az építészképzés egy félévvel történő meghosszabbítását javasolta. Bálint és Pecz a kérdésről folyó diszkusszió mihamarabbi folytatását sürgette.¹⁹ Erre azonban a heves reakciók ellenére nem került sor. A kérdés további sorsa eldöntetett. Az ankét után egyértelművé vált, hogy az Egylet egyértelműen elutasítja a nemzeti építészeti hagyománnyal való szakítás javaslatát. És hogy ez a nézet, mint a szakma egységes véleménye megfelelő kihangosítást kapjon, elnökének a kérdésről tartott előadását a kor két vezető építészeti szaklapja, a *Vállalkozók Lapja* és az *Építő Ipar – Építő Művészet* folytatásokban közölte.²⁰ Továbbá, hogy az előadás, mint hivatalos vélemény, minél több helyre eljusson, szövege a következő évben önálló publikáció formájában is megjelent.

Kertész K. Róbert ebben az írásában egyrészt megkérdőjelezte a wagneri célszerűség minden más elé helyezését. Másrészt az építészetek nemzetekhez, azok lelki alkatahoz való kötöttségéről beszélt. Ezzel a megjegyzésével a nemzeti építészeti megteremtésének 19. század közepe utáni időszakát, a hagyományok-történelem-klimatikus viszonyok hármasságával jellemezhető (Herderen alapuló) szemléletmódját élesztette fel. Ezt a leíratot a wagneri szemléletmód korlátaira utaló mondattal egészítette ki. A historikus megközelítést etnikai szempontokkal magyarázni és tulajdonképpen legitimálni 1916-ban mindazonáltal feltűnő.

Kertész K. Róbert szövegének publikálásával Komor egyúttal utat nyitott a nemzeti művészet újfajta narratívájának, melyben a Lechner-követők marginális helyzetet kaptak. Vagyis zárójelbe került az ahistorikus népi tradíció építészeti, iparművészeti revitalizálása. Az ornamentika evolucionista fejlődéstörténete, mely a történeti múltba fordulás helyett lehetőséget teremtett a helyi tradíciónak az egyetemes modernizmussal való összebékítésére, Wagner számára ugyanúgy választ adott az

¹⁹ A Wagner-cikk a Mérnök-Egyletben. *Vállalkozók Lapja*, 1916. május 17. (20. sz.) 6–7.

²⁰ Kertész K. Róbert: A nemzeti építő művészetről. *Vállalkozók Lapja*, 1916. május 24. (24. sz.) 4–5.; 1916. május 31. (22. sz.) 5.; 1916. június 7. (23. sz.) 5.; *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1916. május 28. (22. sz.) 131–132.; 1916. június 4. (23. sz.) 137–139.

építészet aktuális kihívásaira, ahogy Lechnernek a hazai hagyományú modern építészet megalkotásához nyújtott elméleti fogódzót. A nemzeti építészetéről szóló új diskurzus helyett a múlt lokális emlékeiben megtalált nemzeti jeleket emelte mintává – ebben Kertész mellett a felső-magyarországi reneszánsz „apostola”, Kismarty Lechner Jenő járt az élen. Ezzel a lépéssel azt a történeti szemléletet tették mintegy hivatalossá, mely ötven évvel korábban volt a közép-európai népek ön-kifejezésében irányadó (ld. az ún. ó-német stílus 1860 körüli reneszánszát a német építészetben és iparművészetben).

Komor elbizonytalanodása valószínűleg szintén elősegítette, bizonyos értelemben invokálta az építészszakma konzervatívabb részének heves reagálását.

Ám az összecsapás viharai viszonylag hamar elültek. Az erőviszonyok és az 1916-1917-es évek közéleti, politikai viszonyai is hozzájárultak ahhoz, hogy a nemzeti hagyományok keresése a magyarországi építészet egyik központi témája maradt.

A vita lassan lecsengett, azzal együtt, hogy még a következő évben született egy-egy írás, mely közvetve-közvetlenül a Wagner levelével volt kapcsolatba hozható. Bauer Henrik építész, valamint Ney Béla egy-egy írásban igyekeztek a *nemzeti* fogalmát több szempontból körüljárni.²¹

Bauer írása Kertész előző évi előadására reflektálva a téma új struktúrálására tett javaslatot.²² Bauer a nemzetinek a művészetben való alkalmazása kapcsán a művészet úgymond nemzeti jellegét nem elérendő célnak, hanem művészettörténetileg értelmezhető eredménynek tekintette. Ebben a kortársaitól gyökeresen eltérő szemléletet fogalmazott meg. Ezen túlmenően megközelítésében a nemzeti érzést, gondolatot a művészi ideától, az alkotás aktusától és annak megtestesülésétől külön választotta. Ebben az értelemben beszélt építészeti alkotásról, melynek célja az ideális eszmét magában hordozó mű létrehozásának szándéka. Belátható, hogy ez az elsődleges művészi cél kívül van magának a nemzetinek az értelmezési keretén, pontosabban szólva az magában a látásmódban és formaadásban nyilvánulhat meg. És ezzel Bauer ahhoz a 19. század közepi nemzeti jellegű művészet fogalomhoz csatolt vissza, mely szerint a művész egyénisége, eredetisége teszi művét sajátossá és ezáltal nemzetivé. Ebben a narratívában, mondta Bauer, Hauszmann, Alpár, Ybl munkáiban éppúgy ott van a nemzeti akcentus, mint Schuleknél, Steindlnél, vagy Pecznél. A nemzeti vonásnak a

²¹ Bauer Henrik: Nemzeti építőművészet. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közleményei* 1917. január 21. (3. sz.) 22–26.; Ney Béla: Nemzeti építőművészet és stílus. *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1917. június 10. (23. sz.) 141–143.; 1917. június 17. (24. sz.) 147–149.

²² Írásában utal arra is, reflektálva Komor korábban idézett megjegyzésére a kérdéssel kapcsolatos letargiáról, hogy a 20. század elején, tervezett és megvalósult publikációk kapcsán többször szóba került a nemzeti stílus kérdésköre. Egyrészt 1905-ben a Kisfaludy Társaság írt ki pályakérdést: A nemzeti stílus jelentősége és föltételei a művészetekben címmel (Lukács Krisztina jutalom. ld.: *Művészi Ipar*, 1906. január 15. 20.; *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, 42. 1908. 141.) 1908-ban pedig Lechner Jenő írt egy erős polémiát kiváltó írást: Modern és nemzeti építőművészet. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője*, 1908. május 3. (16. sz.) 165–170.

művész egyéniségével történő összekapcsolása juttatta el Bauert ahhoz a megállapításhoz, hogy a nemzeti nem más, mint egy sajátos megérzés, mely a kollektív tudat helyhez, nemzethez kötődő tartalmának egyénién átszűrt része. Ezen a ponton Otto Wagner megközelítéséhez fordult és értelmezésében a nemzeti vonást felül írja a modern építészet egyetemessége és célszerűsége. Végül azt a szegmenst, melyben a nemzetet láttatni akarta, a díszítés változatosságára szűkítette le. Egy fricskával azonban ezt is relativizálta, mondván, ezek a helyi változatok idővel úgyis közelíteni fognak egymáshoz. Ahogy Wagner, úgy Bauer számára sem jelentette mindez azt, hogy az egyetemes modern építészetet a *nemzeti* ellentétének lássa. Azzal a gesztusával, mellyel a két narratívát összebekélti igyekezett, nem csak a 19. század első felének az *egyetemes* részeként látott *nemzeti* gondolatát éleszti fel, hanem egyúttal a modern és nemzeti képzetekben létező építészeti irányok egymásba olvadásának egyfajta vágyképét rajzolta fel, mely 1917 egyre polarizálódó szakmai és közéleti világában erősen idealisztikus volt.

Bauer írására válaszul született meg Ney Béla *Nemzeti építőművészet és stílus* c. tanulmánya. Ney ebben cikkben elfogadta Bauer azon megközelítését, hogy a nemzeti művészetről, mint művészettörténeti konstrukcióról és nem esztétikai kategóriáról szólt. Miközben az építészet nemzetközivé válásának perspektívájáról beszélt, a helyi akcentustól nemigen tudott elvonatkoztatni. Ebből fakadt, hogy az építőanyagok és a szerkesztés terén jelentkező kortárs újdonságok részben öncélúnak tűntek fel előtte. Gondolatmenetében megkísérelte a nemzeti művészet/építészet modern keretek közti legitimációját. Felvázolta – mint mondta – „a történeti stílusok fejlődésének mikéntjéből levonható tanulságok alapján” megteremthető kortárs építészet vízióját. Írásának minden rugalmassága és reflektív volta ellenére feltűnő, hogy abban elképzelésében, melyben az egyetemes modern építészet létrehozásának processzusában a magyar építészet aktív szerepét rajzolta meg – saját, mintegy negyven évvel korábbi képzetéhez tért vissza.

Azt láthatjuk, hogy Wagner levelének magyarországi reflektálói közül Bauer volt az egyetlen, aki a historikus nézőponttól teljes egészében el tudott szakadni. Egyedül ő helyezte a nemzeti művészet fogalmát a művészettörténeti konstrukció kontextusába. A nemzeti fogalmát világméretűvé tágítva relativizálta azt. Ennek szellemében az építészeti alkotások megformálásában mutatkozó, a célszerűségeen túli, helyhez, kultúrához kötődő eltéréseket leválasztotta a 19. századi nemzetkonstrukcióról. A kortárs építészet wagneri víziójára ő rezonált a legérzékenyebben, és nem a vitát úgymond „invokáló” Komor Marcell.

Noha mind Bauer mind Ney feltűnő nyitottságról tanúskodó írása újabb kérdéseket vetett fel, nem vezetett egyik sem a téma további megvitatásához: gyakorlatilag visszhang nélkül maradtak.

A fentiek alapján mit mondhatunk: mi volt a hozadéka Otto Wagner magyar építészekhez intézett levelének?

Úgy tűnik, Komorék szándéka, hogy Wagner levelének közlésével saját helyzetüket erősítsék meg, épp a visszájára sült el. Az osztrák mester által felrajzolt javaslat a kortárs építészeti feladatokról és arról, hogy ebben a nemzeti építészeteknek mennyiben szán szerepet, a hazai építészszakma szinte minden tagja előtt mint

drasztikus vízió jelent meg. A nemzeti építészet keresésének magyarországi történetében még a 19. század végének ahistorikus szemléletét hasznosító irányzatok sem léptek el ekkor a historizmus gondolkodásmódjától oly mértékben (ld. Lechner historizmusa), hogy egy, a helyi tradíciók tovább élése helyett az egyetemes építészet megszületését vizionáló elképzelés befogadásra talált volna.

Végeredményben a 20. század eleji magyarországi építészek azon csoportja, mely a historizmustól távolodva a nemzeti hagyományokat másfele kereste és kurrens építészeti problémák iránt is fogékonyabb volt, nem tudta megtenni azt a lépést, hogy az autoritás nézetét interiorizálva a saját szakmai helyzetét megerősítse. Ennek hiányában a levél újabb lökést adott a már-már lecsengő nemzeti kánon újra definiálásához. Ez pedig kihatott a két világháború közötti magyarországi építészeti szcena alakulására: az építészeti historizálás 20. századi továbbélésére éppúgy, mint a történeti nézetekkel való szakítást felvállaló építészek fellépésére.